

Anotace

Monografie „Sociologie stáří a seniorů“ vychází z 18 kvalitativních a kvantitativních výzkumů a analytických a komparativních studií, které byly realizovány v rámci grantu MŠMT ČR „**Proměna sociálního obsahu kategorie generace seniorů. Příspěvek k sociologii třetího věku.**“ (projekt 2D06021). Monografie analyzuje a vyvozuje závěry z rozsáhlé databáze empirických výzkumů, ale současně usiluje o vytvoření teoretického rámce pro interpretaci empirických dat. Výsledky empirických výzkumů jsou v publikaci prezentovány ve více než padesáti grafech.

Monografie pojednává o seniorech a stáří v několika rovinách. První rovina je obecné uchopení fenoménu stáří a seniorů bez konkrétních historických souvztažností, pouze v souvislostech životní dráhy a životních fází.

Druhá rovina je konkrétní historicky jedinečná generace seniorů vstupující do aktivního života po druhé světové válce. Tato generace jako objekt historických událostí a měnících se podmínek ve společnosti, i subjekt společenského vývoje je naprosto mimořádná. Žádná z generací od 19. století do současnosti nebyla objektem a subjektem takových proměn jako právě tato. Žádná z předchozích i následných generací nebyla tak politická, tak společensky angažovaná jako právě tato. Je ironií, že všechny velké společenské změny, o které usilovala, dopadly špatně. Empirické výzkumy, jejichž poznatky monografie obsahuje, mapují především tuto generaci seniorů. I obecné poznatky o proměnách stáří jsou postavené na proměnách této generace. Tato generace se nyní nachází ve fázi stáří a postupně odchází.

Porovnáme-li generace od poloviny 19.století do současnosti, největší změny jsou spojené s touto generací. Postupně dochází k rozpínání životního a sociálního pole a právě tato generace je spojena s největším rozšířením životního pole. Tato generace stihla i fenomén digitalizace životního pole. S touto generací jsou spojeny další společenské procesy, růst vzdělanosti žen, jejich emancipace, včetně ekonomické, motorizace, technizace vaření a provozu domácnosti, masové zvýšení kultury bydlení atd.

Autoři na základě empirických poznatků dospívají k zásadnímu závěru, že časně stáří ve věku 60 – 70 let obsahuje potenciál vyvrcholení života. Tento potenciál je dán jak sociálními, tak psychickými charakteristikami seniora v tomto věku. V tomto věku je zdravotní stav srovnatelný se zdravotním stavem střední generace, vitalita a kognitivní funkce nejsou zásadně oslabené, kumuluje se celoživotní vzdělanost, spojená s vyvrcholením životních zkušeností. U exkluzivních seniorů se vytvářejí předpoklady k moudrosti, kterou nelze získat

v předchozích životních fázích, protože vzdělanost a inteligence jsou k získání moudrosti pouze podmínkou nutnou, nikoliv však dostačující.

Sociální pozici seniora charakterizuje objektivně daná i subjektivně prožívaná svoboda a disponibilita času, to znamená, že senior je pánem a tvůrcem obsahu svého času jako nikdo jiný ve společnosti. Těchto charakteristik stáří si váží i střední a mladá generace. Naopak se ve stáří obávají především existenční a finanční nouze, zdravotních problémů a osamocení, teprve pak následuje obava ze smrti. Jak senioři, tak mladší generace mají větší obavu z osamocení než ze smrti. To je zřejmě spojeno s postmoderní společností, v níž dochází k rozrušování přirozených sociálních vztahů v rámci polis, ale i v rámci rodiny a pracoviště.

Přístup společnosti k potenciálu stáří jako vyvrcholení života je dvojitý. Humanistický přístup, který vidí v člověku a v jeho vývoji a seberealizaci smysl dějin, společnosti a evoluce a svůj úkol vidí v napomáhání realizace potenciálu stáří, čímž dojde i k naplnění smyslu společnosti. Druhý přístup je neoliberální, v němž člověk není cílem, ale nástrojem, je ekonomickou kategorií, je zdrojem – nástrojem pro tvorbu zisku. Pro tento přístup jsou kategorie jako seberealizace, naplnění, vývoj člověka, sociální evoluce prázdnými pojmy. Naopak senior pobírající důchod je něco negativního, nejenže netvoří „ekonomickým a sociálním predátorům“ zisk, ale dokonce odčerpává prostředky, které by predátoři mohli odklonit na své účty.

Politici a média prezentují k seniorům a důchodům, postoje, názory a stanoviska, která vyvolávají mezigenerační napětí. Pravděpodobně nikdy nebyl postoj mladé generace k seniorům tak negativní jako v současnosti. Zajímavá je jakási postojová dualita mladé generace. K vlastním prarodičům mají mladí lidé protikladný postoj než ke generaci seniorů. Dědeček a babička patří v české populaci i u mladé generace k největším autoritám. Úplně největší autoritou je v české společnosti matka. Vypovídá to o narůstající emancipaci a autoritě žen ve všech jejích rolích, ale také o ztrátě společenské pozice mužů a otců. Současná labilní rodina přináší největší změnu právě u mužů a otců, zvláště u dětí.

Výzkum ukázal lepší sociálně ekonomickou situaci seniorů než je ve společnosti běžný názor. Ve srovnání s mladou a střední generací jsou nejméně zadlužení a největší podíl z jejich generace má úspory (33%). Největší položky v rozpočtu seniorů tvoří náklady na bydlení a potraviny. Sociálně ekonomická situace současných senioři je lepší než předchozích i budoucích generací seniorů. Je to dáno tím, že jejich situace je tvořena přednostmi obou společenských systémů, v nichž žili, předlistopadového i současného. V minulém si zajistili bydlení a často i druhé rekreační bydlení, nový jim přinesl volnost cestování, zdravotní systém ještě funguje před jeho rozpadem na chudinskou a komerční zdravotní péči Důchody, i

když nejsou velké, tak velké části seniorů pokrývají náklady na život. Zabezpečení stáří zřejmě kulminovalo kolem roku 2009. Od té doby dochází k propadu životní úrovně, ale ne plošně celé generace seniorů, ale určitých segmentů. Týká se to seniorů, kteří žijí sami z jednoho důchodu, jsou nemocní, platí nájemné ve větších městech, především v Praze. Již se objevují případy, kdy situace dovede seniory na ulici či ke spáchání sebevraždy. I když životní úroveň současných seniorů je oproti minulosti i budoucnosti nejvyšší, samotní senioři i celá česká populace zastává názor, že důchody nezajišťují seniorům plnohodnotný a důstojný život.

Mezi generací seniorů a mladou generací se v devadesátých letech vytvořila propast, která nebyla pouze mezigenerační propastí, ale byla také propastí mezi věky, věkem gramotné kultury a věkem kyberkultury. Současní senioři jsou poslední generací, v jejichž životě hrály významnou úlohu tištěné knihy a literatura.

Naopak současná mladá generace čte tištěné knihy minimálně. Věková skupina vysokoškolských studentů čte nejméně ze všech skupin populace a četbě věnuje pětkrát méně času než senioři. Koncem devadesátých let již byla mladá generace plně komputelizovaná, zatímco senioři počítačovou gramotností i disponibilitou novými technologiemi výrazně zaostávala. Jiná média spojená s kulturním životem, komunikací a životním stylem vyhloubila mezi generacemi propast. Zhruba od roku 2000 je tato propast mělčí a mělčí. Velký podíl seniorů již je počítačově gramotný a internet začlenil do svého života. Počítač ve věkové skupině 61 – 70 let používá 42% a internet 37% seniorů. Je to první generace, která pozměnila životní styl svého stáří pomocí nových technologií. Zvláště u časněho stáří není skokový rozdíl ve využívání počítače oproti starší střední generaci.

Stále je však velký podíl seniorů, kteří nemají přístup k počítači a ocitají se za digitální přehradou. Státní a veřejná správa se digitalizují a komputelizují a počítačová gramotnost již není systémovou výhodou, ale nezbytností. Bez přístupu na internet jedinci hrozí sociální exkluze. Zatímco zaměstnanému člověku ještě zůstávají přirozené vztahy a přirozené sociální sítě, senior může sociálně zcela propadnout. Je proto nebezpečné, když úřady svou agendu bez náhrady digitalizují.

Vývojové trendy společnosti se promítají i do vývoje životního stylu seniorů, do změn frekvence aktivit. O tom vypovídají data z opakovaného výzkumu metodikou časového snímku. I když senioři nejvíce čtou, za deset klesl objem času věnovaného četbě. Procházky a výlety patří k typickým aktivitám seniorů a předstihují ostatní generace, přesto za deset let tyto aktivity seniorů poklesly. Nejmarkantnější pokles je u ručních prací. Co naopak v životním stylu seniorů nabylo na významu jsou činnosti spojené s počítačem a telefonování.

Současná česká společnost preferuje mládí a to i v zaměstnání. Senior však nejen, že nemusí být horší, ale dokonce v řadě atributů je lepší a některé vlastnosti má pouze on. Ve výzkumu personalistů a ve výzkumu názorů české populace byly senioři hodnoceni z hlediska pracovních vlastností a pracovního uplatnění. Podle těchto výzkumů mají senioři specifické nezastupitelné pracovní vlastnosti. Předností seniorů jsou zkušenosti, odpovědnost, svědomitost, poctivost, disciplína, pečlivost, spolehlivost, důkladnost, preciznost a důslednost. Také je uváděna vlastnost, kterou bychom mohli zobecnit jako „profesní moudrost“. Tato kategorie je sycena vlastnostmi: chytří; rozumní, rozumí svému řemeslu; schopnost rozpoznat podstatné, předvídatost, logika, větší nadhled, vyzrálost, rozvaha, rozvážnost.

Další atribut seniorského pracovníka je spojen s časem a s jeho disponibilitou, vyplývající z jeho společenských rolí. Tato vlastnost je sycena znaky „dostatek času, nezávislost na rodině/dětech, nespěchají domů, kdykoliv k dispozici, časová flexibilita, bez závazků - nemají děti, nepůjde na paragraf, neplatí hypotéky. Všechny uváděné a pozitivně hodnocené atributy seniorů jsou bytostně spojeny s vyšším věkem a se zkušeností, která je vyloučena u mladších generací.

Výzkum také porovnával zastoupení vlastností u jednotlivých generací. Ukázalo se, že mladá a stará generace má protikladné zastoupení vlastností. Proto je optimální multigenerační složení pracovních týmů, včetně zastoupení seniorů, kteří do týmu vnášejí vlastnosti, bez nichž by tým byl méně kompetentní.

Zdravotní situace seniorů je zhruba do 70 let překvapivě dobrá, 80% seniorů je víceméně zdravých. Teprve po sedmdesátce se začne zdravotní stav zhoršovat. Kvalita lékařské péče je seniory hodnocena pozitivně, dokonce jako jednu z mála položek, vidí kvalitu lékařské péče jako lepší než v minulosti. Co však vidí jako zhoršující, je finanční dostupnost lékařské péče pro seniory.

Největší podíl věřících je mezi seniory a to dokonce ještě více u starší skupiny seniorů nad 70 let. Tento vývoj má dvě příčiny, sekularizace české společnosti se odvíjí od věku. Dlouhodobě je nejsekulárnější částí české populace mladá generace. Opačně senioři jsou živou historií české religiozity. Druhou příčinou je závislost duchovního vývoje na stáří. S postupujícím stářím stoupá zájem o duchovní otázky a nejstarší životní fáze - stáří nad 70 let charakterizuje oproti všem předchozím životním fázím právě spiritualita.

Česká populace se domnívá, že česká společnost není připravena na své stárnutí. Je to názor nejen 77% seniorů, ale i 66% mladší populace. Při konkretizaci této nepřipravenosti je nejčastěji uváděna nezabezpečení důchodů budoucích seniorů a nedostatečná výše současných důchodů.

Délka života od počátku 20. století stoupla do současnosti o třicet let. Prodloužení života je důsledkem změn ve všech oblastech života společnosti. Nejde pouze o prodloužení života, ale také o proměnu stáří, kvality života ve stáří a proměnu starých lidí jako jedinců i staré generace. Tyto změny se zpětně budou promítat i do společnosti. Nejde tedy pouze o to, že ve společnosti budou žít starší lidé než v minulosti a jejich podíl bude vyšší, nýbrž změní se charakter společnosti, která se stane ze současné stárnoucí společnosti v dlouhověkou společnost. V souladu s další změnou ve společnosti, kterou je emancipace žen a růst jejich vlivu ve společnosti to přinese pokles vlivu mužů středního věku a oslabení postojů, přístupů, způsobů chování spojených s muži středního věku, tedy méně agresivity, méně soutěživosti.